

Nyt fra Sprognævnet

1987/4 · december

Sproget er skabt af mennesker

I 1986 blev ordformen *bagerst* for første gang optaget i Retskrivningsordbogen. Formen *bagest* står der også, men *bagerst* er altså nu udnævnt til et korrekt ord i tale og skrift.

Sådanne eksempler på at en fejl bliver accepteret som korrekt, bedrøver, op-hidser eller forvirrer mange mennesker som interesserer sig for deres modersmål og er omhyggelige med deres sprog.

Man har af sine forældre fået at vide at det hedder *bagest*, ikke *bagerst*; det sagde lærerne i skolen også, og efterhånden lykkedes det de fleste i klassen at huske det. Dog ikke bagerens Aage, men han var heller ikke god til dansk; han var for resten overhovedet ikke god til det boglige. Senere måtte man så til at minde

sine egne børn om at *bagerst* er en fejl. Faktisk var der også en del kolleger på kontoret – især de yngre – som ikke var klar over at det skal hedde *bagest*, men det lykkedes i løbet af nogle år at lære dem det.

Og nu er det altså pludselig ikke mere galt at sige og skrive *bagerst*! Det virker fuldstændig urimeligt at en oplagt fejl nu skal være korrekt sprog. Hvad bilder de sig egentlig ind på Dansk Sprognævn? Hvordan skal det gå med vort sprog hvis vi lader bagerens Aage sætte standarden?

På videnskabeligt grundlag

Sprogfolkene på Sprognævnet og andre steder er ikke sinker som har haft det svært i skolen og derfor ikke har nogen klar forestilling om rigtigt og forkert; de er heller ikke nederdrægtige revolutionære der vil ødelægge nationale værdier og nedbryde vort modersmål

ord for ord, indtil det opløses i hæslege, usammenhængende brokker. Sprogfolkene holder lige så meget af deres modersmål som andre mennesker, og alle de råd de giver og alle de beslutninger de tager mener de tjener til at beskytte og berige sproget.

Jeg vil bruge eksemplet *bagest/bagerst* til at vise hvordan Dansk Sprognævn på videnskabeligt grundlag når til beslutningen om at acceptere *bagerst* som godt og korrekt dansk.

Entydigt og livskraftigt

Allerførst kan vi konstatere at formen *bagerst* ikke giver indholdsproblemer: Betydningen er helt klar og ordet falder ikke sammen med andre ord. Flertydighed er upraktisk og bør bekæmpes hvor det er muligt; men *bagerst* er altså lige så klart og entydigt som *bagest*.

Så er der formens livskraft. Det at et ord eller en ordform eksisterer, bliver ved med at eksistere og bruges af mange, er i virkeligheden altid det stærkeste argument for at erklære den for korrekt. Det gælder også de mest usystematiske og ulogiske ord. Tænk fx på den helt forrykte måde man staver *af* på. Tænk på at det skal hedde *aftensmad* med *s*, men *aftenkaffe* uden *s*. Tænk på at det hedder *at få en bøde forelagt*, men ordet *bødeforlæg* er alligevel rigtigt. Tænk på at *jeg fik min cykel lappet* har to betydninger, nemlig de samme to som *jeg fik lappet min cykel*.

Ingen planlægger at afskaffe den slags uregelmæssigheder og flertydigheder. Det er de simpelthen for livskraftige til. Formen *bagerst* er mindst 300 år gammel, men de fleste ældre eksempler er

fra forrige århundrede. Både Blicher, Kierkegaard, J. P. Jacobsen og Johannes Jørgensen skriver *bagerst*, og formen er med i flere Bibeloversættelser. Det har dog altid været sådan at *bagest* har været den hyppigste i skriftsproget; men at *bagerst* er en livskraftig form, viser sig ved at generation efter generation bliver ved med at bruge den – oven i købet til trods for at forældre, lærere og ordbogsredaktører i over 100 år har advaret, straffet og instrueret dem der sagde og skrev *bagerst*.

Det danske folk vil øjensynlig ikke opgive *bagerst*, så der skal meget stærke argumenter til hvis man vil holde formen ude af det pæne selskab i Retskrivningsordbogen. I øvrigt er den tilsvarende form *bakerst* helt uproblematisk korrekt i norsk og svensk.

Systematisk

I ældre tid indgik *bagerst* i en lille gruppe lignende ord:

ned	nedre	nederst
ind	indre	inderst
ud	ydre	yderst
bag	bage	bagerst

I alle disse ord er endelsen *-erst* egentlig en uregelmæssighed. Systemet er jo at *-r-* kun hører til i det man kalder højere grad, ikke højeste grad:

led	ledere	ledest
trind	trindere	trindest
svag	svagere	svagest

Det »forkerte« *r* i *nederst* osv. må stamme fra højere grad, og når vi går til-

bage til gammeldansk, finder vi former uden *r*, fx *indest*, *udest* ('yderst') og altså *bagest*.

Men hvordan går det nu til at det kun er *r*'et i *bagerst* der har været regnet for fejl, mens *nederst*, *inderst* og *yderst* altid har været helt korrekt?

Det hænger uden tvivl sammen med at formen *bagre* af en eller anden grund er forsvundet. Tidligere skrev og talte man om *den bagre del* af noget, om *den bagre indgang* og om et dyrs *bagre benpar* osv. Da formen *bagre* forsvandt, har man øjensynlig ment at begrundelsen for *r*'et i *bagerste* også var borte.

Men så burde man vel også have vedtaget at *ypperste* er forkert. Tidligere havde man *op - ypper - ypperst*, men *yp - per* er nu forsvundet, ligesom *bagre*. Og endnu mærkeligere er det at heller ikke *r*'et i *midterste* skal være forkert. Der har fra begyndelsen aldrig været *r* i nogen af dette ords former. *R*'et i *midterst* kan kun komme fra det oprindelig forkerte *r* i *nederst* osv., og det hedder nu *midterst*; men i ældre dansk havde man formen *midtest*.

Så hvis *bagerst* er forkert sprog, så er *midterst* endnu mere forkert. Eller omvendt: Hvis *midterst* er rigtigt, så er *bagerst* det også.

At *bagerst* har været anset for galt, skyldes således ikke at ordet er noget nyt og fremmed i det danske sprog, en misdannelse som må fjernes. Problemet er at *bagerst* altid har haft den stærke konkurrent *bagest*, mens *nederst*, *inderst*, *midterst* osv. for længst er blevet eneformer. Det må være denne dobbelthed der har fået ivrige sprogrøgttere til at mistænkeliggøre den hæderlige gamle form *bagerst*.

Det kan ikke være bindende for nutiden og al fremtid. *Bagerst* opfylder betingelserne for at være korrekt. Ordet er entydigt, det er særdeles livskraftigt, og det er lige så systematisk opbygget som beslægtede ord, der regnes for korrekte. Derfor er *bagerst* nu lige så rigtigt som *bagest*.

Det er på denne måde sprogfolk tænker og arbejder når de skal tage stilling til et spørgsmål om rigtigt og forkert. Sproget er skabt af mennesker, og det er også mennesker der har skabt sprognormen, dvs. har vedtaget hvad der skal regnes for rigtigt og hvad der skal regnes for forkert sprog. Som alt andet menneskeligt kan vedtægterne om sprognormen være fornuftige eller ufornuftige. De kan trods deres alder være tidssvarende – eller tiden kan være løbet fra dem så de må gøres om. Det er det man må undersøge.

Jeg venter ikke at have overbevist ret mange med dette. For hvis man helt umiddelbart i sit indre føler at *bagerst* er en fejl, så gør det nok alligevel hverken fra eller til med omstændelige redegørelser for historiske og systematiske forhold.

Erik Hansen

f. 1931, professor i moderne dansk sprog ved Københavns Universitet, formand for Dansk Sprognævn

RETSKRIVNINGSHISTORIE

Den 22. november var det 200-års-dagen for Rasmus Rasks fødsel. Det markerer vi her i Nyt fra Sprognævnet med en artikel om Rasmus Rasks bog fra 1826, *Forsøg til en videnskabelig dansk Retsskrivningslære*.

Rasmus Rask er mest kendt for sine sproghistoriske arbejder, men interesserede sig også for sin egen tids danske retsskrivning. Allerede i sin skoletid i Odense (1801–1807) arbejdede han – foruden med en fynsk lydskrift – også med dansk retsskrivning på grundlag af samtidens udtale. Og i 1825–26 udsendte han sin Retsskrivningslære, der må betragtes som et af de vægtigste arbejder om dansk retsskrivning, og som på en række punkter har haft afgørende betydning for vor tids retsskrivning.

Den følgende artikel er en lidt forkortet udgave af artiklen »Rasmus Rask og vor Tids Retsskrivning«, som stod i bladet Dansk Sprogværn i marts 1963. Forfatteren til artiklen, universitetslektor Marie Bjerrum, har skrevet doktorsopgavens om *Rasmus Rasks afhandlinger om det danske sprog* (1959).

Rasmus Rask og retsskrivningen

Rasmus Rask tager i *Forsøg til en videnskabelig dansk Retsskrivningslære* den danske retsskrivnings problemer op fra bunden af, idet han indleder bogen med at opstille en retsskrivningsteori. Han

skelner mellem det talte sprog, som er det egentlige sprog, og det skrevne sprog, som er en afbildning af det talte sprog ved hjælp af vilkårligt valgte skrifttegn. Det videnskabelige udgangspunkt for retsskrivningen bliver dermed udtalen eller udtalenormen og ikke, som traditionalisterne hævdede, hvordan det hidtil havde været skik og brug at skrive, og der bliver rammet en pæl gennem den gamle påstand om, at når man ændrer retsskrivningen, ændrer man selve sproget.

Idealet: én lyd – ét tegn

Spørgsmålet bliver dernæst, hvor mange af det talte sprogs forskellige lydligge størrelser det er nødvendigt at afbilde i skriften, idet der her må træffes et valg, fordi det er umuligt i en nogenlunde enkel og praktisk skrift at give et helt adækvat billede af talesproget; angivelse af størrelser som ordenes trykfordeling, tonefald, stød osv. ville gøre skriften alt for kompliceret. Med hensyn til gengivelsen i skriften af det talte sprogs størrelser stiller Rask det krav, at hver af disse størrelser altid skal gengives ved sit bestemte tegn, og at dette skal være enkelttegn, altså ikke *aa* for *å*, *fv* for *v* og lign.

Rasks primære undersøgelse af, hvilke størrelser der findes i dansk, som egentlig burde betegnes i skriften, gav følgende resultat: vokalerne *a, e, i, o, u, y, æ, ø, ö* og *å* og konsonanterne *b, d, blødt d, f, g, blødt g, h*, to *j*-lyde, *k, l, m, n, ng*-lyden, *p, r, s, t, v* og *w*; desuden 6 forskellige tonefald i ordene og forskellige trykforskelle.

En dansk retsskrivning, som virkelig afbildede alle disse talesprogets størrel-

ser med konsekvent gennemførelse af reglen om, at hver størrelse skulle betegnes med sit tegn og altid med det samme tegn, ville have virket revolutionerende, men Rask ønskede ikke at gå så vidt som til at indføre særlige tegn for blødt *d* og *g* i *bad* og *lag* eller skrive *haw* for *hav* og indføre tonefaldstegn og lign.; han var godt klar over, at selv om en sådan retskrivning ville være ideel, var den ikke mulig at praktisere, når det drejede sig om et kultursprog som dansk med en gammel skrifttradition.

Drejede det sig derimod om et sprog, som aldrig havde haft et skriftsprog, havde teoriens ideale krav kunnet efterkommes. Rask havde haft sin andel i udarbejdelsen af det finske skriftsprog, som er ideelt netop i den forstand, at det svarer så nøje til talesproget, men for dansks vedkommende slog han af på idealitetskravene, idet han ved siden af hensynet til talesproget indførte underordnede bihensyn, som måtte tages i betragtning, nemlig:

1. hensynet til skrifttraditionen og analogien mellem dansk og de andre nordiske sprog (det ville være upraktisk at skrive fx *Ården* for *Orden*, selv om den lyd, der høres, er en å-lyd, da det er almindeligt i dansk og de andre nordiske sprog at skrive dette ord med *o*);

2. hensynet til ordenes oprindelse (fx *mægte* med *æ*, fordi det kommer af *magt*, og ikke med *e*, selv om den korte æ-lyd i mange ord betegnes med *e*);

3. hensynet til muligheden for i skriften at kunne adskille enslydende ord (fx *ere*, flertal af *er*, fra substantivet *ære*, *hvor* fra *vor*; af samme grund ønskede Rask at bibeholde de store begyndelsesbogstaver i navneordene, selv om de ikke

er udtryk for nogen størrelse i det talte sprog).

Disse bihensyn strider eklatant mod hovedhensynet ved gengivelsen af det talte sprog i skriften, og de bevirkede da også, at Rask måtte opgive kravet om, at samme lyd altid skal betegnes ved samme skrifttegn og kun ved ét tegn (i *hvor* høres kun *v*, hvor der skrives *hv*), men Rask gav med indførelsen af dem efter for hensynet til traditionen, således at de ændringer, han herefter ville indføre i dansk retskrivning, blev få og små, selv om de kom til at vække postyr nok.

Retskrivningen i praksis

I anden del af sin retskrivningslære drøfter Rask den praktiske anvendelse af sin teori med de modifikationer, han havde givet den, på de aktuelle problemer i dansk retskrivning. Efter et kapitel om nytten af trods alt at bevare de store begyndelsesbogstaver i navneordene behandler han således problemet om, hvorvidt man i skriften skal betegne lang vokal. Det blev på den tid gjort på forskellig måde, fx ved dobbeltskrivning (*Snee*), ved tilføjelse *e* (*Roer*, et *ror*) og ved tilføjelse *h* (*Uhr*). Rask forkaster alle disse skrivemåder, fordi *e* og *h* her bruges med en anden betydning, end de normalt har, og han vil heller ikke lade den lange lyd være ubetegnet og så til gengæld betegne den korte vokal ved dobbeltskrevet konsonant (*Dugg*). Hans forslag er, at man skriver den lange og den korte vokal ens, men i tvivlstilfælde, dvs. hvor der kan være tale om forveksling af ord, kan man sætte en accent over den lange vokal, fx *vîs* over for *vis*, *vêd* over for *ved*. Længde er nemlig ikke en ekstra lyd i

Rasmus Rask blev født 22.11.1787 i Brændekilde ved Odense og døde 14.11.1832. Billedet, der er et kobberstik fra 1818, er det eneste der er fremstillet i Rasks levetid.

talesproget, men en egenskab ved vokalen, som må betegnes på særlig måde.

Et andet afsnit behandler problemet om et nyt tegn for det *aa*, som Rask må forkaste, fordi to ens vokaler her betegner en anden lyd, end de har hver for sig, og fordi her er anvendt to tegn til betegnelse af en enkelt lyd. Han foreslår det svenske *å*-tegn, som han, fejlagtigt, mener at genfinde i middelalderdansk, hvor *a* med en lille bue over imidlertid betegner langt *a*. – Desuden drøfter han indførelsen af et ekstra tegn for *ø*-lyden i (*en*) *dør* til forskel fra *ø*-lyden i (*han*) *dør*, idet han foreslår at gengive den første ved *ö*, den sidste ved det normale *ø*.

I et langt afsnit giver han derefter en oversigt over, hvorvidt man skal bruge *e* eller *æ*, *o* eller *å* til betegnelse af de korte *æ*- og *å*-lyde i fx *jern*, *bedre*, *vold*. Rask

forsøger at udrede dette problem rent sproghistorisk, og da han ikke konsekvent vil indføre *æ* og *å* som skriftligt udtryk for kort *æ* og *å* i udtalen, præciserer han brugen af *æ* og *å*, hvor sproghistorisk slægtskab med ord med *a* taler herfor, fx *tæmme* (af *tam*), *sælge*, *sålgte* (af *salg*). Det betød en ringe udvidelse af *æ*- og *å*-skrivningerne, idet Rask nødig satte sig op imod traditionen, men blot rettede på den, hvor den forekom ham inkonsekvent. – Et hermed sammenhængende problem er, at der i dansk ofte skrives *i*, *y*, hvor udtalen har *e*, *ø*, fx i *ting*, *lykke*. Heri ønskede Rask ikke at foretage ændringer, da han ikke mente at høre en ren *e*- og *ø*-lyd i sådanne ord, men hørte en forskel i udtalen af vokalen i fx *ting* og *ved*, *lykke* og *høst*.

Det næste spørgsmål, Rask tager op, er et af de ældste stridspunkter i dansk retskrivnings historie, idet det går helt tilbage til det 17. årh. Det er spørgsmålet om, hvorvidt man skal skrive *skou*, *vei* eller *skov*, *vej*, altså om den sidste lyd i disse ord er en vokal eller en konsonant. Rask mente, at der i disse ords slutning ikke høres hverken en ren vokal, *u* og *i*, eller en ren konsonant, *v* og *j*, men da både *skov* og *vej* går tilbage til ældre former med *g* (*skog*, *veg*), ønskede han at skrive konsonanttegnene *v* og *j*. Med hensyn til *v*-skrivningerne var de omtrent gennemført på Rasks tid, mens mange stadig skrev *i* for *j* i *vej*, *øje* og lign. ord.

Rask drøfter også *j*-skrivningerne efter *k* og *g* i ord som *kjærlig*, *Kjøbenhavn*, *gjørne*, *gjøre*. Han vil udelade *j* efter *k* og *g* i alle ord, hvor det skulle stå foran *i*, *y*, *æ* og *ø*, men vil beholde det foran *e*, fx i *kjedsom*, *gjemme*. Det sid-

ste skyldes, at han mente at høre en forskel på *k* i *forskjel* og *k* i *tærskel* fx, og denne forskel, som vel egentlig kun kan begrundes ud fra hans fynske dialekt, mente han burde gengives i skriften.

I de næste afsnit af sin bog tager Rask forskellige andre problemer vedrørende konsonantskrivningerne op, fx om man skal skrive *skrivt*, *grovt* og *grøvt*, fordi ordene har sammenhæng med *skrive*, *grov* og *grave*, eller om man skal skrive *skrift*, *groft* og *grøft* i overensstemmelse med udtalen, hvad Rask foretrækker.

Desuden gennemgår han problemet de stumme konsonanter i dansk retskrivning, fx om man skal skrive *d* foran *s* i ord som *vaske*, *hviske*, *prins*, *krans*, hvor Rask vil udelade *d*'erne, og helst også i *best* (*bedst*), *jysk* og lign. ord, selv om der her findes bøjningsformer eller beslægtede ord med *d* (*bedre*, *jyde*). Også skrivningerne *rd*, *ld*, *nd*, hvor der ikke høres noget *d*, fx *værd*, *hold*, *mand*, er han inde på og foretrækker at beholde *d* i skriften, fordi dette *d* kommer frem i udtalen i afledninger som *værdig*, *-holdig*, *mandig*. Det stumme *h* i *thi*, *thing* vil han have afskaffet, men han vil beholde *h* foran *v* og *j* i fx *hver*, *hjælp*, fordi det udtales i *jysk* og i andre nordiske dialekter, og fordi det desuden tjener til adskillelse af enslydende ord som *hvor* og *vor*. Dobbeltskrivning af konsonanter efter kort vokal inde i ordene vil han beholde, fx *middel*, *offer*, men hvis der i bøjningsformer eller afledninger kommer en ny konsonant efter, vil han kun skrive enkeltkonsonant, altså *midler*, *ofre* (ikke *offre*), *tapre* (ikke *tappre*, af *tapper*), og han vil ikke fordoble i udlyd, altså nok *ryggen*, men *ryg*, *hugge*, men *hug*, *straffe*, men *straf*.

Fremmedord

Endnu et væsentligt problem, som Rask tager op til drøftelse, er brugen af de såkaldte fremmede bogstaver, nemlig *c*, *q*, *x* og *z*, som han ønsker afløst af de bogstaver, der normalt betegner de lyde, som *c*, *q*, *x* og *z* står for, altså *kapitel* (for *capitel*), *bekvem* (for *beqvem* el. *bequem*), *okse* (for *oxe*), *horisont*, *prins* (for *horizont*, *prinz*). Desuden behandler han meget udførligt fremmedordenes retskrivning, og han vil egentlig helst skrive alle fremmedordene, som de udtales på dansk, idet han hævder, at den skrivende ellers skal kende ikke blot den normale danske retskrivning, men også retskrivningen i de sprog, hvorfra fremmedordene er kommet. Han gennemgår fremmedordene for hvert af de långivende sprog for sig og påviser, hvor små ændringer der i mange tilfælde kræves, for at ordene kan skrives på dansk, fx *filosofi* (for *philosophie*), *salme* (for *psalme*), *løjtnant* (for *lieutenant*). Størst er vanskelighederne ved de franske ord, hvor Rask ikke desto mindre ønsker at tage den svenske retskrivning efter udtalen som mønster, men blot være endnu mere konsekvent og skrive *kampanje*, *uvertyre*, *sjeni*, *sjalu* osv.

Den Rask-N. M. Petersenske retskrivning

Efter Rasks død i 1832 videreførtes hans ideer af vennen N. M. Petersen, der dog opgav *j*-skrivningerne efter *k* og *g* foran *e*, samt afskaffede de store begyndelsesbogstaver i substantiverne for at gøre den danske retskrivning mere skandinavisk. I 1840'erne fik denne Rask-N. M. Petersenske retskrivning en vis udbredelse blandt folk, der interesserede sig

for skandinavismen, samt i højskolekredse og blandt akademikere, og efterhånden gik flere, deriblandt en del skolefolk, ind for at få indført ændringer i den bestående retskrivning i overensstemmelse med Rasks og N. M. Petersens forslag. Disse bestræbelser resulterede i afholdelsen af det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm 1869, hvor interesserede fra de nordiske lande samledes for at drøfte retskrivningsreformer, der kunne skabe den størst mulige ensartethed i retskrivningerne inden for Norden. De ændringsforslag, som retskrivningsmødet i 1869 nåede frem til, svarede med få undtagelser til Rasks forslag til en regulering af den danske retskrivning. Forslagene kom til at indgå i Svend Grundtvigs *Dansk retskrivningsordbog* (1870) og derefter med visse modifikationer i den første officielle danske retskrivningsordbog, Svend Grundtvig: *Dansk Haandordbog* (1872).

Vor tids retskrivning – hos Rask

Digteren og filosofen F. C. Sibbern anmeldte i 1825 første hefte af Rasks retskrivningslære. Han sluttede sin anmeldelse med at skrive, at denne begyndelse til en dansk retskrivningslære viser,

»hvor meget en dansk Philolog kan finde at gjøre, og agte paa, i vort Sprog, og at ogsaa en dansk Philologie kan være Gjenstand for et lærdt Studium... Forf. søger, som bekjendt, at føre en Deel Forandringer ind i vor Skrivt. At det er saa mange han paa eengang vil indføre, staaer især hans Bestræbelser imod. I deslige Tilfælde maa man fare i Mag. Havde han klogeligen villet lægge en Plan

paa en Deel Aar, vilde han vist lettere kunne have skaffet dem af hans Forandringer Bifald, som sikkert med Tiden ville vinde Indgang; f. Ex. det dobbelte ø, det enkelte Tegn for aa, Accenten paa visse Stavelser... Nu derimod ville Forf.s. Forandringer neppe finde almindelig Indgang.«

Sibbern kunne have ret i at bede Rask »fare i Mag«, men Rask på sin side kan have lige så meget ret i sin indvending mod Sibbern i fortalen til retskrivningslæren:

»Der gives altid nogle, som modsætte sig enhver nok så indskrænket Forbedring, når den ikke er deres eget Indfald; og andre, som af ingen Ting lade sig bevæge til at følge med Tidens og Videnskabens Gang, men regne det for en væsentlig Fordring til en klassisk Stil, at være i det mindste et halvt Hundredår tilbage for Publikum i Ret-skrivningen. Man turde altså få længe at vente, hvis man vilde bie med at fremsætte den anden Fordring, til disse havde antaget den første.«

Den interesserede læser vil ved at sammenligne Sibberns og Rasks retskrivning i de to citater med vor tids retskrivning kunne se, hvor stor forskel der er på Sibberns og Rasks måde at skrive dansk på, og hvor nær Rasks retskrivning kommer vor egen tids.

Marie Bjerrum

f. 1920, lektor ved Institut for Dansk Dialektforskning

NORDISK

Fører glasnost til mindre vodka og mer perestrojka?

Det må vel partisjef Mikhail Gorbatsjov mene ettersom han la vekt på disse tre tingene i den første store talen sin.

Glasnost og *perestrojka* har i løpet av kort tid blitt en del av det internasjonale politiske vokabularet. Orda er ikke nye i russisk, for de står i russiske ordbøker som er eldre enn Gorbatsjov. Det nye er at de blei tatt i bruk og fikk et spesielt betydningssinnhold i politisk sammenheng.

Glasnost kan oversettes med *åpenhet*, underforstått: fra myndighetenes side, *offentlighet*. Ordet er danna av *glas*, som betyr 'stemme', og et ledd *-nost*, som brukes til å danne abstrakte ord. (Det samme leddet er velkjent fra polsk *solidarność*, som betyr 'solidaritet'.)

Perestrojka betyr 'omforming, ombygging, kursomlegging'. Det som skal omformes eller legges om kursen, er hele-sovjetsamfunnet.

Ordet *perestrojka* lar seg lett løse opp i de tre delene *pere* + *stroj* + *ka*. Det første leddet betyr 'om, på nytt'. Betydningen er den samme som i det latinske *re-*. (Sammenlign at *re-volt*, altså *omveltning*, heter *pere-vorot* på russisk.) Det andre leddet betyr 'bygg(ing)', og det tredje elementet er et avledningssuffiks som vi kjenner fra andre russiske lånord i norsk: *vod-ka* (avleda av *voda* - 'vann'), *troi-ka* (avleda av tallordet *tri* - 'tre'), som betyr 'trespann', altså vogn eller slede med tre hester for.

Troika er også av de russiske orda som vi kjenner best i politisk betydning. «Lederguppe på tre personer» lyder definisjonen i *Riksmålsordboken*.

Svein Nestor

f. 1944, konsulent i Norsk språkråd. Artiklen er lånt fra det norske sprognævnets blad, *Språknytt*, 1987, nr. 3.

**Nyt fra
Sprognævnet
1988**

Vent med at betale.

Brug det girokort der
bliver udsendt i februar
1988.

NYE ORD

Afdeling for lindrende pleje

Dansk Sprognævn har modtaget et spørgsmål om et afløsningsord for ordet *hospice* i forbindelse med at man vil oprette en afdeling for døende. Spørgeren har bemærket at ordet *dødshospital* bruges, men synes at det er et uheldigt ord. Sprognævnets arbejdsudvalg har drøftet spørgsmålet og svaret er gengivet nedenfor.

Ud fra Dansk Sprognævns udklipssamling ser det ud til at både ordet *hospice* og ordet *dødshospital* har en vis udbredelse i almensproget. Vi har belæg på ordet *dødshospital* tilbage til 1978 i en artikel i Søndags-B.T. om de særlige engelske hospices. Vi har citater på ordet fra andre aviser, herunder også fra Radioavisen. Ældste citat på *hospice* på dansk er fra Berlingske Tidende fra 1984, og også dette ord har udbredelse i flere aviser. Der er et enkelt citat på *barmhjertighedshospital* fra Berlingske Tidende i 1986. Dette sidste ord synes dog ikke at være slået an.

Sprognævnet har spurgt det norske og det svenske sprognævn om de kender fænomenet, og hvis de gør det, hvad de kalder det. Begge nævn oplyser at fænomenet endnu ikke findes, men at man når man omtaler det, oftest bruger den engelske betegnelse *hospice*.*

Ordet *hospice* på engelsk i betydningen 'hospital for døende' er en nyhed. Ordet er med i The Second Barnhart Dictionary of New English (New York,

1980), hvor det er forklaret med: »an institution for the care of the terminally ill» (= en institution til pleje af døende), og der står endvidere: »extended from the older meaning (1890's) of a home for the destitute or the sick» (= dannet efter den gamle betydning 'hjem for subsidiensløse og syge'). Denne ordbogs ældste citat med den nye betydning er fra 1976.

Som på engelsk kunne man på dansk genoplive et tidligere brugt ord, nemlig *hospits*. Det danske *hospits* svarer omtrent i sin tidligere betydning til den tidligere engelske betydning, dog står *hospits* for mange som en betegnelse for billige herberger (især i Tyskland) snarere end som en betegnelse for hjem for nødlidende og syge. Hvis man genopliver ordet *hospits*, indebærer det den klare fordel at det ikke er gennemskueligt eller beskriver fænomenet, således som det er tilfældet med *dødshospital*, der utvivlsomt vil virke makabert på mange.

I den engelske ordbog henvises læseren til den canadiske betegnelse for fænomenet: *palliative care unit* som beskriver fænomenet. Det ville kunne oversættes til dansk med *afdeling/hospital for lindrende pleje*. Det vil være rimeligt at overveje denne løsning. Den giver god (og positiv) beskrivelse af det der er særegent for fænomenet – at man ikke længere forsøger at helbrede patienten, men at man vil lindre patientens sidste tid.

Der vil kunne dannes ordene: *lindreplejeafdeling*, *lindreplejehospital* eller *afdeling/hospital for lindrende pleje* eller som ovenfor nævnt *afdeling/hospital for lindrende pleje*. Disse former har jo paralleller til eksisterende betegnelser på hospitaler.

Endelig kunne man overveje de mere medicinske betegnelser: *afdeling/hospital for palliativ pleje, palliativ plejefdeling, palliativt plejehospital*. Ordet *palliativ* synes at være gængs i medicinsk sprogbrug, jf. fx følgende opslagsord i Klinisk ordbog (1984): *palliativ operation, palliativ strålebehandling, palliativ trepanation*.

Dansk Sprognævn vil på baggrund af ovenstående anbefale betegnelsen *afdeling/hospital for lindrende pleje*. I den forbindelse vil nævnet pege på en kortere betegnelse som man kan overveje at introducere samtidig med den fulde betegnelse: *LP-afdeling, LP-hospital*.

* Senere har Nordisk Sprogsekretariat taget sagen op med det formål at lancere et fællesnordisk afløsningsord. Sprogsekretariatet anbefalede sammensætninger med *lindring*, fx *lindringshospital, lindringsafdeling, lindringspleje* i dansk, norsk og svensk.

»Quisling«

I forbindelse med en injuriersag blev Dansk Sprognævn spurgt om betydningen af anførselstegn omkring ordet *Quisling*. Den ene part, spørgeren, havde i et brev om den anden part skrevet *En »Quisling« kan jeg ikke med!*, og gjorde senere gældende at han ved at bruge anførselstegnene havde taget forbehold over for ordet *Quisling* og brugt det i betydningen 'en som svigter sine egne'. Som støtte for denne opfattelse henviste spørgeren til § 64.2 i Retskrivningsreglerne i Retskrivningsordbogen (1986), der handler om anførselstegn til at tage forbehold over for brugen af ord eller sætninger.

Spørgsmålet blev behandlet af Dansk Sprognævns arbejdsudvalg. Sprognævnets svar er gengivet nedenfor.

Det er rigtigt at anførselstegn efter Retskrivningsreglernes § 64.2 kan bruges til at tage forbehold over for brugen af et ord. Men det er ikke ensbetydende med at anførselstegn omkring et ord automatisk medfører at det opfattes som brugt med forbehold. For det første nævner Retskrivningsreglerne jo også andre funktioner af anførselstegn, fx citatfunktionen (§ 64.1). For det andet giver Retskrivningsreglerne ikke en udtømmende beskrivelse af hvordan anførselstegn faktisk bruges af de skrivende, men først og fremmest en anvisning på hvordan anførselstegn kan eller bør bruges.

Udførligere behandlinger af den faktiske brug af anførselstegn foreligger i

Niels Holck: Punktum punktum komma streg, Gjellerup 1973, s. 126–136, og (især) i Lars Henriksens artikel »Ortografisk Stilistik« i SAML 9, 1982, s. 22–29 (SAML = Skrifter om Anvendt og Matematisk Lingvistik, udgivet af Københavns Universitets Institut for Anvendt og Matematisk Lingvistik).

I almindelig sprogbrug er der en tydelig tendens til en mere udbredt brug af anførelsestegn end den der er nævnt i Retsskrivningsreglerne. En af de funktioner af anførelsestegn der ikke er nævnt i ordbogen er »forudsætningsmodifikation«. Den er omtalt i ovennævnte artikel af Lars Henriksen og forklares dér som den funktion »hvormed afsenderen meddeler at hun ikke forventer at modtageren kender det pågældende ord«. Det er den måde anførelsestegnene er brugt på omkring ordet *forudsætningsmodifikation* ovenfor.

Hvilken funktion anførelsestegnene har i sætningen *En »Quisling« kan jeg ikke med!* kan ikke afgøres med sikkerhed. De kan – som De selv nævner – være brugt for at angive et vist forbehold og vise at ordet ikke skal læses bogstaveligt som ensbetydende med ’tilhænger af Vidkun Quislings parti’ eller ’person der er ligesom Vidkun Quisling’ eller ’landsforræder’, men at det »kun« betyder fx ’forræder’ eller ’nazist’ eller ’medløber’ eller ’en som svigter sine egne’; for nogle kan meningen blot være ’en utiltalende person i al almindelighed’.

Som det fremgår af de forskellige betydningmuligheder kan anførelsestegnene bruges til at angive mange forskellige grader af forbehold. En tilsvarende ikke-bogstavelig forfatterhensigt kan i

øvrigt udmærket foreligge uden at der er brugt anførelsestegn: Megen metaforisk eller billedlig (overført) sprogbrug er jo grafisk helt umarkeret.

Men det er ikke givet at anførelsestegnene omkring ordet *Quisling* angiver et forbehold over for indholdet af ordet. De kan lige så godt være brugt for at markere den ovenfor omtalte forudsætningsmodifikation. Som forfatter til den nævnte sætning kan De naturligvis anføre at det ikke er tilfældet, men at De har brugt anførelsestegnene som forbeholdsmarkør. Det kan hverken bekræftes eller afvises ud fra teksten sådan som den foreligger. Anførelsestegn bruges i praksis i en række mere eller mindre forskellige funktioner (flere end der er nævnt her). Det svarer til at Lars Henriksen i den ovennævnte artikel som en art *pointe* nævner »at gåseøjnenes slørende virkning netop ligger i at det ikke altid er muligt entydigt at afgøre hvilken funktion der foreligger« (s. 28). Det er i det hele nævnets opfattelse at anførelsestegn – bortset fra når de er brugt ved regulære replikker eller citater – må betragtes som principielt flertydige.

SPØRGSMÅL OG SVAR

Glubske hunde – og bidske

Spørgsmål: I de nye bestemmelser om anvendelse af hunde til bevogtning står der at løsgående glubske hunde ikke uden politiets tilladelse må anvendes til bevogtning af pladser. Hvad forstår man ved *en glubsk hund*? Og hvad er så *en bidsk hund*?

Svar: Den betydning af ordet *glubsk* der kan komme på tale i denne forbindelse, er i Ordbog over det Danske Sprog nævnt som betydning 2. Det anføres om denne betydning at den bruges 'om dyr', og den forklares yderligere på følgende måde: 'som har stærk tilbøjelighed til at angribe, bide osv.; blodtørstig; vild; grum; grådig; bidsk'. Det pågældende bind af ordbogen er fra 1924, men det er vores indtryk at betydningsforklaringen ved ordet *glubsk* også har gyldighed i dag. Det stemmer også med at *glubsk* i Nudansk Ordbog (13. udgave, 1986) forklares som 'bidsk, blodtørstig; grådig'.

Ordet *bidsk* er ligeledes forklaret i Ordbog over det Danske Sprog, nemlig som 'tilbøjelig, dygtig, slem til at bide'. Bindet med *bidsk* er fra 1920, men også i dette tilfælde mener vi at betydningsforklaringen stadig er holdbar. Nudansk Ordbog forklarer ikke hvad ordet betyder, men giver kun eksemplet *en bidsk hund*.

Som det er fremgået af ordbogsoplysningerne har *glubsk* og *bidsk* delvis sam-

me betydning; det kan bl. a. ses af at ordet *bidsk* bliver brugt til at forklare betydningen af ordet *glubsk*. Men i øvrigt har ordet *glubsk* en mere omfattende betydning end *bidsk*, idet det jo også kan betyde bl. a. 'grådig' og 'vild'. I det hele taget er der i ordet *glubsk* et kraftigt element af vildskab som ikke uden videre ligger i ordet *bidsk*.

For en ordens skyld gør vi opmærksom på at vi med ovenstående kun har taget stilling til betydningen af ordene *glubsk* og *bidsk* i forbindelserne *en glubsk/bidsk hund*, og ikke til hvordan bestemmelserne om brug af hunde til bevogtning skal fortolkes.

Ledt

Spørgsmål: Man skriver »en god ferie« – »et godt sted« med stumt d i *godt*. Og man skriver »en led fest« – »et ledt party«. Men hvordan udtales *ledt*? Med eller uden d?

Svar: I Ordbog over det Danske Sprog står der ved tillægsordet *led* at intetkønnsformen *ledt* enten kan udtales med langt e og hørligt blødt d (altså som *led + t*) eller med langt e og stumt d (altså så det rimer på fx *set*). Ordbogen oplyser yderligere at udtalen med stumt d er den almindeligste.

Men det pågældende bind af ordbogen er fra 1931, og det er vores indtryk at det i dag snarere forholder sig omvendt, nemlig sådan at udtalen med d må opfattes som den almindelige, mens udtalen med stumt d kan virke forældet.

Stå fór?

Spørgsmål: I Retskrivningsordbogens afsnit om »Accenttegn til lettelse af læsningen« (§ 5.5, s. 515) anføres blandt eksemplerne »Vi *fór* ned ad trappen« og »Jeg skal nok stå *fór*, mens du klæder om«. Hvorfor er der i det sidste eksempel accent over *for*, der således kommer til at rime på (*frakke*)*for*? Det første er jo (korrekt) med stød; det sidste uden stød?

Svar: De har nok ret i at de fleste umiddelbart vil opfatte accenttegnet i fx *fór* som tegn på udtale med stød (så det rimer på fx (*frakke*)*for* eller *stor*). Accentens hovedfunktion er imidlertid, som det også fremgår af indledningen til § 5 i Retskrivningsreglerne, at markere at en stavelse udtales med stærkt tryk. I princippet viser accenttegnet altså ikke om en vokal er lang eller kort og om den har stød eller ikke stød, jf. også brugen af accent i ordet *ét*. Ordet *for* er normalt et tryksvagt forholdsord eller bindeord, men i eksemplet »Jeg skal nok stå *fór*, mens du klæder om« er det et biord der skal udtales med stærkt tryk – og det er accenten altså blevet brugt til at vise. Det samme gælder i øvrigt det næste eksempel i ordbogen: »Dét må dú klare«, hvor jo hverken *det* eller *du* kan udtales med stød.

Vi kan i denne forbindelse gøre opmærksom på at det øverst på den følgende side i Retskrivningsordbogen (s. 516) udtrykkeligt anbefales at være tilbageholdende med at bruge accent i sådanne tilfælde og i stedet evt. markere fremhævelsen ved hjælp af en understregning eller kursivering. De fleste vil utvivlsomt synes at brug af accent i eks-

emplet med *stå fór* er meget påfaldende eller måske ligefrem krukket.

At filejte, filejtre eller hvad?

Spørgsmål: I Chr. Glatveds bog *Provincens Sommerrevyer, 1979*, s. 49, står der at *filejtre* »er teaterterminologi og betyder, at man slår sig sammen tre eller fire om indkøb af konsumvarer til morgen-, middags- og natmad« som spises på det billige hotelværelse. Selv kender jeg ordet mundtligt som *filejde*. Hvad kan Sprognævnet oplyse om ordformerne, og hvad kommer ordet af?

Svar: Vi kender kun én ordbog hvor ordet er med: Kaj Bom: *Slangordbogen, 1957*, s. 184. Han nævner ordformerne *filejtre*, *filejte*, *filejstre* og *filejse*. Bom mener at ordet ligesom *filejs* (= kæreste; særlig kendt fra Leif Petersen: *Filejsens drøm, 1967*) er afledt af tysk *Felleisen*, de farende svendes ransel, hvor de bl. a. havde deres tarvelige proviant. Redaktionen af supplementet til *Ordbog over det Danske Sprog* har et citat med formen *at filejte* fra Politiken i 1954. Sprognævnet har noteret samme form fra Ekstrabladet i 1956 og Søndags-B.T. i 1980 og formen *filejde* fra Politiken i 1975. Den sidste form kan opfattes som en anden stavemåde for *filejte*, da udtalen af bogstaverne *d* og *t* i denne stilling er faldet sammen i moderne dansk.

Ordet er sandsynligvis meget ældre end 1950'erne. Oplysninger om forekomster før den tid er derfor velkomne.

Udtalen af arbejde

Spørgsmål: Ordene *et arbejde*, *at arbejde* og *en arbejder* udtales af nogle med hårdt *d* (som i *fejde*), men andre bruger

blødt *d* (som i *bade*). Hvilken udtale er den bedste?

Svar: Vi må i dag anbefale udtalen med hårdt *d*.

Lars Brink & Jørn Lund: Dansk Rigmål, 1975, oplyser (s. 455–56) at udtalen med blødt *d* var langt den almindeligste op til omkring 1880. Efter århundredskiftet breder udtalen med hårdt *d* sig hastigt, men den gamle udtale er endnu ikke fortrængt.

Civilkurage

Spørgsmål: Efter fremmedordbøgerne betyder ordet *civilkurage* 'moralisk mod' (modsat rent fysisk tapperhed), 'sine meningers mod'. Men hvor stammer ordet fra, og hvor gammelt er det?

Svar: Dansk har ordet fra tysk *Zivilcourage* og kan ifølge oplysning fra redaktionen af supplementet til Ordbog over det Danske Sprog spores tilbage til 1919, nemlig til Karl Larsens bog *Prøjseren Ludendorff*, s. 52: »Bismarck vidste allerede i 1866 – da hans Autoritet ingenlunde var befæstet – hvorledes et Mandfolks »Civilcourage« selv tager sit Ansvar paa det Omraade, som ex officio [dvs. i embeds medfør] er dens eget, og véd at hævde sig overfor Generaler – endogsaa dem, der bærer en Krone«. Siden 1950'erne har ordet været med i fremmedordbøgerne, og da det i de sidste fire årtier er blevet ret almindeligt i dagspressen, i tidsskrifter og i bøger, blev det optaget i *Retskrivningsordbogen* i 1986, med de valgfri stavemåder *civilcourage* og *civilkurage*.

Det tyske ord er dannet af Bismarck i 1864. Ifølge en overlevering i familien

skal han have sagt følgende til en slægtning hvis optræden i den prøjsiske landdag havde skuffet ham: »Mut auf dem Schlachtfelde ist bei uns Gemeingut; aber Sie werden nicht selten finden, dass es ganz achtbaren Leuten an Zivilcourage fehlt« (dvs.: Mod på slagmarken er hos os almene; men De vil ikke sjældent finde at helt respektable folk mangler civilkurage). De tilsvarende betegnelser på fransk og italiensk er dog flere årtier ældre: *courage civil* og *coraggio civile* (det første udtryk står i *Dictionnaire de l'Académie française* fra 1835, og det andet er brugt af digteren Giuseppe Giusti, som døde 1850).

Hundekoldt

Spørgsmål: Hvorfor hedder det *hundekoldt*?

Svar: Ordene *hundekold* og *hundekulde* har vi fra tysk (*hundekalt* og *Hundekälte*). Desuden har vi jo ordet *hundefryse*, og med samme betydning findes ordforbindelsen *fryse som en hund*. Bag alle disse udtryk hvor ordet *hund* indgår, ligger der nok en forestilling om det strenge liv som hunde tidligere havde (jf. også ordet *hundeliv*).

Adresse og telefoner

Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Postgiro
6 10 17 20

Abonnement mv.
01 54 22 11 (Københavns
Universitets omstillingsbord)

Oplysning
01 54 60 11 (direkte ledning,
mandag-fredag 10-14)

Abonnement for 1988

Betal ikke nu!

Dette nummer af Nyt fra Sprognævnet er det sidste i 1987. Første nummer af næste årgang kommer i marts 1988.

I februar 1988 bliver der udsendt giroindbetalingskort til abonnenterne. Det er mest praktisk for os at få indbetalingerne på vores egne giroindbetalingskort, og vi beder derfor abonnenterne om at vente med at forny deres abonnement til disse girokort er kommet.

Nyt fra Sprognævnet

1987/4 · december

Sproget er skabt af mennesker	1
Rasmus Rask og retskrivningen	4
Fører glasnost til mindre vodka og mer perestrojka?	9
Afdeling for lindrende pleje	10
»Qvisling«	11
Spørgsmål og svar	13

Næste nummer udkommer i marts 1988.

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn. Det udkommer 4 gange om året og koster 40 kr. (inkl. moms og forsendelse) for en årgang. Man kan kun tegne abonnement ved at indbetale 40 kr. på Sprognævnets postgirokonto 6 10 17 20.

Hvis bladet skal sendes til en anden adresse end indbetalerens, beder vi om at det fremgår udtrykkeligt af indbetalingen.

Artikler med navn står for den enkelte forfatters regning. Usignede artikler giver udtryk for Sprognævnets mening.

Eftertryk er tilladt når kilden angives.

ISSN: 0550-7332

Tryk: Bianco Luno A/S, København